

Itsensä pettämisen ongelma*

Amerikkalaisfilosofi Alfred R. Melen mukaan itsepetoksessa on kyse motiiviemme aiheuttamasta vinoutumisesta uskomusten muodostumisessa. Tällaista näkemystä voidaan kuitenkin arvostella, sillä siinä oletetaan uskomustemme olevan täysin motiiveistamme riippumattomia. Olisi tärkeää erottaa, millä tavoin itsensäpettäjän uskomukset ovat vinoutuneita ja miten ne eroavat tavallisten uskomustemme vinoutuneisuudesta.

Itsepetos on meille kaikille tuttu ilmiö. Vakavasti sairas ihminen, joka ilmeisestä todistusaineistosta piittaamatta uskoo olevansa terve, on tyypillinen itsensäpettjä. Henkilö siis uskoo jotain, minkä haluaisi olevan totta, vaikka hänen pitäisi selkeästi ymmärtää olevansa väärässä. Ilmiö on helposti ulkopuolisen tunnistettavissa, ja sen aikaansaavista syistä on useita arkipäivän käsityksiä. Yksi yleisimmistä selityksistä on, ettei yksilö pysty kohtaamaan epämiellyttävältä tuntuvaa todellisuutta ja pakenee sitä valehtelemalla itselleen. Jollakin tasolla hän kuitenkin tuntuu tietävän totuuden, jota pyrkii välttämään.

Arkipäiväisyydestään huolimatta itsepetoksen selittäminen on haastanut sekä mielenfilosofeja että psykologeja. Itsepetoksessa on kyse irrationaalisesta uskomuksen muodostamisesta, jota on vaikea selittää. Itsepetos on myös herättänyt kysymyksiä tavallisten ihmisten rationaalisuudesta sekä vastuusta uskomustensa muodostamisessa. Miksi ihmiset muodostavat selkeästi irrationaalisia uskomuksia, miten he siihen kykenevät ja mitä tämä merkitsee heidän moraalisesta vastuustaan kannalta?

Analyttisessä filosofiassa on viime aikoina otettu usein kantaa 60-luvulla alkaneeseen keskusteluun itsepetoksen selittämisen ongelmallisuudesta. Pyrin seuraavassa selvittämään ongelmia, joita itsepetosta analysoineet filosofit ovat kohdanneet. Keskityn erityisesti Alfred R. Melen laajasti huomiota saaneeseen teoriaan, joka näyttää onnistuvan välttämään perinteiset ongelmat. Myös Melen analyysiä voidaan kuitenkin arvostella. Hänen tarjoamansa ehdot perustuvat ennako-oleuksiin, jotka eivät vastaa käsitystämme tavallisten uskomusten muodostajien kyvyistä. Melen tarkastelutapa onkin esimerkki

siitä, miten tiettyyn rationaalisuuden ihanteeseen perustuva filosofinen analyysi ei onnistu selittämään tavallisten toimijoiden irrationaalista toimintaa.

Itsepetoksen paradoksaalisuus

Tavanomainen itsensäpettjä uskoo haluamansa uskomuksen, vaikkei evidenssi sitä puollakaan. Harvinaisempi esimerkki itsepetoksesta on niin sanottu kieroutunut itsensäpettjä, joka uskoo uskomuksen, jonka ei haluaisi olevan tosi ja jonka uskomiseen hänellä ei ole perusteita. Tätä ilmiötä on pyritty selittämään muun muassa sillä, että henkilö varautuu ennalta pahimpaan.¹ Se tulkitaan siis jonkinlaiseksi suojautumismekanismissa, joka on kuitenkin harvinaisempi itsepetoksen muoto. Itsepetosteoriat on kuitenkin yleisesti muotoiltu selittämään lähinnä tavanomaisempaa itsepetosta.

Merkittävä osa filosofisista itsepetosanalyyseistä on perustunut *petoksen* käsitteen tietynlaiselle määritelmälle. Tämän määritelmän mukaan itsepetos on analoginen henkilöiden välisen petoksen kanssa – yksilö siis pettää itseään samalla tavalla kuin ihminen pettää toista. Näin itsepetoksessa olisi kyse itselle valehtelusta. Tästä seuraa, että itsepetoksen on katsottu olevan intentionaalista sekä vaativan samanaikaisesti uskomista keskenään ristiriitaisiin uskomuksiin.²

Ristiriitainen uskominen vaikuttaa kuitenkin paradoksaaliselta, sillä on vaikeaa ymmärtää, miten ihminen voisi uskoa uskomuksen ja sen loogisen vastakohtan samanaikaisesti.

Myös sitä on hankalaa selittää, miten ihminen voisi intentionaalisesti saada aikaan uskomuksen huomaamatta sitä.

Paradoksaalista ristiriitaisen uskomisen ongelmaa on pyritty ratkaisemaan useilla eri tavoilla. Yleisimpiä ovat jonkinlaisen mielen jakamiseen perustuvat teoriat.³

Tavallisinta on ollut vedota toisen uskomuksen tiedostamattomuuteen. Tämä ratkaisu on kuitenkin huono, sillä yksilö, joka ei tiedosta uskovansa ristiriitaisesti, ei juuri eroa tavallisesta unohtajasta tai huolimattomasta muistajasta. Uskomusjärjestelmämme ei ole koherentti joukko uskomuksia, vaan sisältää ristiriitaisuuksia, joita emme huomaa. Itsepetoksen määritelmässä, jossa ristiriitainen uskomus on vaatimuksena, oletetaan henkilön olevan jotenkin tietoinen uskomustensa ristiriitaisuudesta.⁴ Jaetun mielen teorioiden kannattajien heikkoutena onkin heidän erittelyidensä taipumus latistaa itsepetos tavalliseksi ”järjestelmähäiriöksi”. Problemaattista on erityisesti se, ettei voida varmistaa sitä, onko itsepetoksellisen uskomuksen hylkäävän yksilön uusi tosi uskomus vanhaa tietoa, joka oli jo olemassa jollakin mielen tasolla. Sehän voi olla myös uusi huolellisemman evidenssinarvioinnin tulos.⁵ Lisäksi vetoaminen alitajuisiin uskomuksiin on ongelmallista, sillä lukuisista yrityksistä huolimatta pätevää empiiristä todistusta alitajuisesta ristiriitaisesta uskomisesta ei ole onnistuttu saavuttamaan.⁶

Ehkä onnistunein ratkaisu ristiriitaisen uskomisen paradoksiin on väite, ettei uskomisen tarvitse seurata logiikan lakeja. Vaikka ristiriita merkitseekin sitä, etteivät molemmat uskomukset voi olla tosia, tämä ei tarkoita, etteikö niitä voitaisi uskoa yhtäaikaaisesti. Mahdollisesti irrationaalisesta uskomisesta ei seuraa uskomisen tosiasiallinen mahdottomuus. Onkin kysyttävä, *miksi* ihmiset uskovat irrationaalisesti eikä *miten* tällainen uskomus on mahdollista.⁷

Vaikka ristiriitainen uskomus olisikin mahdollista, voidaan edelleen kysyä, miten yksilö pystyy saamaan aikaan uskomuksen, jonka vastakohtaan hän jo uskoo. Intentionaalinen toden uskomuksen huomioimatta jättäminen vaikuttaa välttämättömältä vaatimukselta erityisesti, jos oletetaan, että henkilö uskoo uskomuksen alitajuisesti. Kuitenkin huomioimatta jättäminen johtaa regressioon, sillä myös intentio olla huomioimatta uskomusta vaatii tämän intention huomioimatta jättämisen ja niin edelleen. Jos huomioimatta jättäminen taas ei ole intentionaalista, itsepetosta on hyvin vaikeaa erottaa tavallisesta unohtamisesta.

Paradoksi on pyritty ratkaisemaan muun muassa homunkulaarisella mielen mallilla, jonka mukaan mielessä toimii joukko itsenäisiä alatoimijoita, jotka pettävät toisiaan.⁸

Homunkulaarinen teoria sisältää kuitenkin heikkouksia, jotka tekevät siitä epäilyttävän lähtökohdan itsepetoksen tarkastelulle. Se on epätäydellinen malli, koska sillä ei esimerkiksi voida erotella fenomenaalaisia ominaisuuksia, sillä se yksilöi mielentilat puhtaasti relationaalisin termein. Toiseksi homunkulaarisen käsityksen kannattajien näkemys ihmismielestä on kovin lähellä jakomielistä. Lisäksi näkemys on kyseenalainen, sillä sen kuvaamassa tilanteessa on vaikea puhua itsepetoksesta, jos mielen sisällä alatoimijat pettävät *toisiaan*.

On vaikeaa käsittää, miten ihminen voisi tahallisesti saada itsensä uskomaan jotain, mitä haluaa, riippumatta uskomuksen totuusarvosta. Näin on, vaikka emme olettaisikaan ristiriitaista uskomista välttämättömäksi itsensäpettämisen ehdoksi. Yleensä uskomisen oletetaan perustuvan evidenssille, ei haluille eikä intentioille. Epätoden uskomuksen aikaansaaminen ilman,

että yksilö huomaa, mitä on tekemässä, vaikuttaa hyvin vaikealta. Jos taas intentio pettää itseään on tiedostamaton, herää kysymys, miten tietoinen olento voi yrittää jotain tiedostamatta sitä.

Voidaankin todeta, ettei itsepetoksen analysoiminen petoksen käsitteen avulla ole onnistunut, vaan herättää uusia selitystä vaativia kysymyksiä. Lisäksi useat ratkaisumallit perustuvat sellaisiin käsityksiin ihmismielestä, jotka ovat hyvin spekulatiivisia ja vaikuttavat *ad hoc* -ratkaisuilta kiperän tilanteen selvittämiseksi. On epäilyttävää, jos pulman ilmetessä ratkaisua tavoitellaan mielen rakenteen monimutkaistamisen kautta – kuten homunkulaarisissa mallissa – vaikkei meillä ole empiirisiä todisteita tällaisten rakenteiden olemassaolosta eikä mahdollisuutta arvioida niiden keskinäistä uskottavuutta. Vaikuttaisikin siltä, että itsepetosta tulisi lähestyä toisella tavalla.

Alfred R. Melen itsepetosanalyysi

Amerikkalaisfilosofi Alfred R. Mele on julkaissut useita itsepetosta käsitteleviä kirjoituksia. Kirjassaan *Self-Deception Unmasked* (2001) hän tarjoaa perinteisistä erittelyistä poikkeavan ratkaisun itsepetoksen ongelmaan. Mele on pyrkinyt ratkaisemaan itsepetoksen paradoksit teoriallaan, jossa itsepetosta pidetään ennen kaikkea *selittävänä* käsitteenä. Analogia henkilöiden välisen petoksen kanssa ei ole hänen mukaansa onnistunut lähtökohta ilmiön analysoinnille. Itsepetoksen selittämisen ei tulisi myöskään perustua eksoottisiin mielenmalleihin tai tiedostamattomiin uskomuksiin ja intentioihin, joiden olemassaolon todistaminen on hankalaa. Tavallisen ilmiön analyysin tulisi olla sitä selventävä eikä herättää lisäkysymyksiä.

Melen mukaan itsepetoksellisen uskomuksen muodostamisen riittävät ehdot ovat seuraavat neljä kriteeriä. *Ensinnäkin* henkilön uskomuksen tulee olla epätosi. Käsitteellisesti ihminen voi *pettää* itseään vain, jos uskomus, jonka hän muodostaa, on epätosi. Itsensäpettäjän uskomuksen tulee olla epätosi, koska vinoutuneesti käsitelty todistusaineisto saattaa johtaa myös epätodennäköiseen, mutta toteen uskomukseen.⁹

Toiseksi itsensäpettäjän motiivien tulee vaikuttaa hänen evidenssinkäsittelynsä sitä vinouttavasti. Melen mukaan tällaisia tapoja on useita. Neljä tavallista tapaa ovat hänestä niin sanotut positiivinen ja negatiivinen väärintulkinta, valikoiva evidenssinkerääminen sekä valikoiva tarkkaavaisuus.¹⁰

Kun kyse on todistusaineiston väärintulkinnasta, henkilö painottaa hallussaan olevan evidenssin arvoa joko liikaa tai liian vähän, jotta hänen haluamansa uskomus vaikuttaisi todennäköisemmältä. Kun hän painottaa todisteiden arvoa vähemmän kuin hän painottaisi, jos hänellä ei olisi preferenssiä uskomuksen suhteen, kyseessä on *negatiivinen väärintulkinta*. Esimerkiksi tutkija, jonka artikkelia ei olla suostuttu julkaisemaan *niin & näin* -lehdessä, saattaa lukea päätöksestä ilmoittavan kirjeen tavalla, joka tukee uskomusta, että artikkeli hylättiin väärin perustein. Jos yksilö painottaa todistusaineiston arvoa enemmän kuin ilman preferenssiä uskomuksen suhteen, kyseessä on *positiivinen väärintulkinta*. Mies, joka on ihastunut naiseen, joka jatkuvasti torjuu hänet, saattaa tulkita tämän käytöksen peliksi, jossa nainen vain pyrkii olemaan vaikeasti tavoiteltava, koska tosiasia on kiinnostunut miehestä.¹¹

Itsensäpettjä saattaa etsiä vaikeastikin saavutettavia perusteita, jotta hänen haluamansa uskomus saisi tarvittavaa tukea.

Poliitikon avustajan toive siitä, etteivät vastapuolen väitteet hänen esimiehensä moraalista selkärangattomuudesta olisi tosia, voi saada hänet välttelemään vastapuolen tarjoamia perusteluja. Vaikka helposti saatava tieto tukee päinvastaista uskomusta, henkilö saattaa ryhtyä *valikoivaan evidenssin keräämiseen* ja kysyä esimerkiksi vain oman puolueensa kannattajilta näiden vaikutelmia politiikan käytöksestä.¹²

Itsensäpettjä voi myös täysin jättää huomioimatta evidenssiä, joka uhkaa haluttua uskomusta ja korostaa uskomusta puoltavaa informaatiota. Esimerkkinä *valikoivasta tarkkaavaisuudesta* voi olla aikuinen, joka toivoi lapsena olevansa opettajan suosikkioppilas. Hän saattaa muistelllessaan keskittyä vain niihin hetkiin, jolloin opettaja kiinnitti häneen erityistä huomiota ja pyrkii unohtamaan ne ajankohdat, jolloin joku muu oli etusijalla. Tietysti ihmisten uskomukset voivat vinoutua myös ilman preferenssiä uskomusten suhteen. Esimerkiksi huolellisesti esitetty informaatio vaikuttaa vakuuttavammalta kuin epä johdonmukainen ja sen painoarvo uskomuksia muodostettaessa on suurempi kuin huonosti jäsennetyllä informaatiolla.¹³

Melen *kolmannen* ehdon mukaan epätoden uskomuksen tulee syntyä suoraan motiiveista johtuvan vinoutuneen evidenssin käsittelyn seurauksena eikä esimerkiksi intentionaalisesti tai epähuomiossa. Ehdon pyrkimyksenä on siis taata uskonnulle määrätynlainen kausaalinen alkuperä.¹⁴

Neljänneksi itsensäpettäjän hallussa olevan kokonaisevidenssin tulee tukea uskomusta, joka on tosi. Melen mukaan tämä ehto ei kuitenkaan ole välttämätön, sillä yksilön hallussa oleva todistusaineisto voi vinoutuneen käsittelyn seurauksena tukea myös uskomusta, joka on epätosi.¹⁵ Ehdon muuttaminen koskemaan saatavilla olevaa evidenssiä on kuitenkin liian vaikeaa määrittellä kahdesta syystä. Ensinnäkin on hyvin vaikeaa arvioida, missä kulkee raja uskomuksen kannalta relevanttien ja irrelevanttien todisteiden välillä. Toisaalta ihmisiä ei voida vaatia huomioimaan kaikkea mahdollista evidenssiä uskomuksia muodostaessaan. Ongelma on tyypillinen uskomusten oikeuttamisen määrittelyssä. Mele vaikuttaakin pyrkivän välttämään tiedollisten kriteereiden määrittelyn kieltämällä ehtonsa välttämättömyyden.

Melen mukaan itsepetoksellisen uskomuksen muodostumiseen vaikuttaa lisäksi se, miten tärkeää yksilön tulevaisuuden kannalta on muodostaa todenmukainen uskomus. Mikäli kustannukset, jotka seuraavat epätodesta uskonnuksesta, ovat hyvin suuret, on todennäköisempää, että henkilö uskoo rationaalisesti, vaikka haluaisikin toisin. Esimerkiksi maanpetoksesta epäillyn hallituksen agentin vanhemmat uskovat todennäköisemmin lapsensa syyttömyyteen kiistattomien todisteiden edessä kuin tämän työtoverit. Vanhemmille tuska lapsen rikoksesta voi olla suurempi kuin epätosi uskomus väärästä tuomiosta, kun taas työtoverien tulevaisuudessa epätoden uskomuksen uskomisen voi aiheuttaa vakavaa haittaa.¹⁶

Melen ehdot vaikuttavat järkeviltä. Ne selittävät itsepetoksellisten uskomusten synnyn ilman mentaalista eksotiikkaa ja selittävät sen, miksi ihmiset toisinaan pettävät itseään ja toisinaan taas eivät. Mikäli oletamme, että mahdollisimman yksinkertainen ja uskottava selitys asioille on tavoiteltava asia, Mele näyttää saavuttaneen tavoitteen hyvin. Mutta onko Melen analyysi muuten onnistunut?

Paradoksien ratkaisu

Melen teorialla voidaan ratkaista molemmat itsepetoksen paradoksit. Koska yksilön ei tarvitse uskoa molempia keskenään ristiriitaisista uskomuksista, ei ensimmäistä paradoksia pääse edes syntymään.¹⁷

Vaikuttaa myös järkevältä ajatella, ettei itsensäpettjä *ensin* usko jotain ja sen *jälkeen* usko päinvastaista. Itseen pettävä alkoholisti tuskin uskoo ensin, ettei voi hallita juomistaan ja sen jälkeen päättää uskoa, että voi lopettaa milloin tahansa. Hän saattaa epäillä juomisensa olevan holtitonta, mutta epäily ei ole sama asia kuin uskominen.

Intentionaalisuus kysymyksen ratkaisu voi vaikuttaa helpolta, jos ristiriitaisista uskomista ei vaadita, sillä silloin henkilön ei tarvitse saada aikaan uskomusta, jonka vastakohtaan jo uskoo. Ongelman voi kuitenkin muotoilla toisinkin: miten ihminen voi ylipäänsä saada aikaan uskomuksen tahallisesti huomaamatta aiettaan? Melen tarjoama ratkaisu on yksinkertainen. Yksilö ei pyri pettämään itseään, vaan motivaatio johtaa vinoutuneen evidenssin tulkinna kautta epätodenteen haluttuun uskomukseen. Motivaatio uskoa jotakin on eri asia kuin intentio pettää itseään. Itsepetos voi sisältää intentionaalista toimintaa, mutta tästä ei seuraa, että itsensäpettäminen olisi intentionaalista.¹⁸ Analyysi vaikuttaakin uskottavammalta kuin esimerkiksi alitajuisiin intentioihin perustuvat teoriat, sillä motiivien tiedostamattomuus on huomattavasti helpompaa ymmärtää kuin intentioiden tiedostamattomuus. Se, etteivät ihmiset aina tunnista todellisia toimintansa syitä, on helpompaa käsittää, kuin se, etteivät he tiedosta *yrityvänsä*.

Melen analyysin kritiikkiä

Melen erittely vaikuttaa onnistuneelta. Se onnistuu välttämään monimutkaistetut mielen mallit ja välttää paradoksaalisilta vaikuttavilta johtopäätöksiltä. Koska Melen teoria ei perustu samoille alkuoletuksille kuin useat muut itsepetosteoriat, häneen on kohdistettu kritiikkiä muun muassa siitä, ettei hänen analyysinsä selvennä itsepetosta ensinkään.¹⁹ Mikäli intentionaalisuus ja ristiriitainen uskomisen hylätään itsepetoksen ehdoista, ei enää ole kyse siitä ilmiöstä, jota kutsumme itsepetokseksi. Kriitikkojen mukaan Melen teoria koskeekin vain vinoutunutta uskomuksen muodostamista, joka ei ole itsepetosta.

Melen argumenttia on kritikoitu myös siitä, ettei se erota toiveajattelua ja itsepetosta riittävän selkeästi toisistaan.²⁰ Useat Melen esimerkit näyttäisivät olevan esimerkkejä pikemminkin toiveista kuin itsepetoksesta. Esimerkiksi henkilö, joka uskoo, että hänen lempijalkapallojoukkueellaan tulee olemaan loistava kausi, vaikka yhtään peliä ei ole pelattu, vaikuttaa toiveajattelijalta tai vain toiveikkaalta. Hänestä tulee itsensäpettjä vasta, kun hän uskoo joukkueensa menestykseen, vaikka se on hävinnyt kaikki pelaamansa pelit ja kausi lähenee loppuaan.

Itsepetoksen ja toiveajattelun erottamisen vaikeus perustuu kriitikkojen mukaan siihen, ettei Melen analyysissä huomioida ehdituksen tunnetta, joka itsepetokseen varmaankin liittyy – itsensäpettjä näyttäisi salaa tietävän, miten ikävästi asiat todellisuudessa ovat. Joidenkin kirjoittajien mukaan itsepetoksen selittämiseksi olisi tärkeämpää selvittää uskomuksen säilyttämisen kuin siihen päättymisen tapa.²¹ Mele käsittelee

pelkästään uskomuksen syntymistä, kun kriitikkojen mukaan juuri uskomuksen säilyttäminen todisteista huolimatta on se tekijä, joka erottaa itsepetoksen muista vääristyneistä uskomuksista ja toiveajattelusta. Vaikuttaakin siltä, ettei Melen teoriaa voida pitää onnistuneena ennen kuin sillä voidaan selittää uskomuksen muodostumisen lisäksi myös uskomuksen säilyttämisen mekanismit.

Itsepetos ja motivaation vaikutus uskomiseen

Melen rajaus itsepetokseksi laskettaville ilmiöille vaikuttaa siis liian laajalta. Tämän huomioineet kriitikot ovat selittäneet puutteen Melen erittelyn keskeneräisyydellä ja ehtojen riittämättömyydellä. Analyysin muodostamisessa hyljeksitty monitkaistaminen näyttääkin välttämättömältä ilmiön tarkan selittämisen kannalta. Melen arvostama yksinkertaisuus johtaa yksinkertaistamiseen ja selitettävän ilmiön epätarkkaan rajamiseen.

Näyttäisi kuitenkin siltä, että teoria sisältää perustavaman heikkouden, johon häntä kritisoivat filosofit eivät puutu ja joka ainakin osittain selittää rajauksen epätarkkuuden. Melen mukaan itsensäpettjä eroaa uskomustensa muodostamisesta tavallisesta, oikein uskomuksensa muodostavasta henkilöstä siten, että hänen motiivinsa vaikuttavat vinouttavasti muodostettuihin uskomuksiin. Argumentin taustaoletuksena on siis se, että tavallisen, oikeanlaisiin uskomuksiin päätyvien ihmisten uskomukset eivät olisi motiivien vinouttavia. Tosiin uskomuksiin päätyvien yksilöiden uskomukset ovat siis puhtaita sekä haluista että arvoista, ja niihin on päädytty evidenssistä päättelemällä. Toisin sanoen ne ovat tässä mielessä objektiivisia ja rationaalisia.

Ajatusta uskomustemme objektiivisuudesta on kuitenkin helppoa arvostella. Ei ole ollenkaan selvää, että uskomusten tuloksena syntyneet uskomukset olisivat objektiivisia siinä mielessä kuin Mele olettaa. Melen esimerkeissä henkilöt muodostavat uskomuksia, jotka ovat heidän henkilökohtaisten halujensa mukaisia. Hän ei huomioi, että ihmisten uskomuksiin vaikuttavat halut ja motiivit voivat olla laajempia kulttuuriin ja sosiaalisiin käytäntöihin liittyviä, jolloin niiden huomiointi on hyvin vaikeaa. Kulttuurisesti määrittynyt käsityksemme maailmasta saa aikaan tietynlaisia uskomuksenmuodostamista ohjaavia motiiveja. Esimerkiksi tieteellinen maailmankuva on luonut tarpeen selittää maailmaa muulla tavalla kuin uskonnollisiin voimiin vetoamalla. Myös se, mitä pidämme tärkeänä ja arvokkaana, vaihtelee kulttuureittain.

Tieteenfilosofiassa on pitkään kritikoitu ajatusta, että ihmiset olisivat uskomusten muodostajina täysin luotettavia. Tieteen tuottama tieto ei ole arvoista puhdasta eikä vinoutumatonta.²² Tutkijat eivät tulkitse ilmiöitä neutraaleina tarkkailijoina, vaan heidän tutkimuskohteidensa valintaa, tulosten tulkintaa ja todistusaineiston painotusta ohjaavat erilaiset ennako-oletukset, motiivit ja poliittiset intressit. Muun muassa feministiset tieteenfilosofit ovat kiinnittäneet huomionsa tieteen tuottaman tiedon vinoutuneisuuteen, osittaisuuteen ja puolueellisuuteen.²³ Niin sanotun naisnäkökulman lisääminen siihen, mitä pidetään arvokkaana tietona tai tieteellisesti kiinnostavana on muuttanut tieteellisen tiedon luonnetta. Se on lisäksi laajentanut tieteessä tuotetun tiedon aluetta koskemaan myös ”naisellisia” pidettyjä aiheita.

Laajentuminen ei kuitenkaan ole ratkaissut edellä tarkastel-

tua ongelmaa, joka liittyy objektiivisen tiedon saavuttamattomuuteen. Vaikka tieteellisen tiedon voi sanoa lähestyneen täydellisempää kuvausta maailmasta, se ei edelleenkään ole objektiivista, sillä ihmiset ovat vastuussa senkin tuottamisesta. Tavallisiinkin maailmaa koskeviin uskomuksiin vaikuttavat erilaiset arvot, poliittiset sitoumukset, ennakkoluulot ja motiivit siten, ettei puhdasta objektiivista tietoa ole mahdollista koskaan saavuttaa. Kaikki tiedon tuottaminen tapahtuu kontekstissa, josta yksilöt eivät voi irrottautua ja joka vinouttaa heidän tuottaamaansa tietoa.

Jos tuottamastamme tiedosta suuri osa on motiivien vinouttavaa, vaikuttaisi siltä, että Melen teorian mukaan lähes kaikki uskomuksemme olisivat itsepetosta. Sen mukaan ainoa erottava tekijä oikeanlaisen ja itsepetokellisen uskomuksen välillä on uskomusten totuusarvo. Itsepetos eroaisi siis muista uskomuksista siten, että se olisi epätoden uskomuksen uskomista. Tämä ei kuitenkaan voi olla ainoa ero tavallisen ja itsepetokellisen uskomuksen välillä. Vinoumien vuoksi emme edes ole kovin luotettavia uskomusten totuusarvojen selvittäjinä (vaikka tietysti tunnistammekin arkirutiineihimme liittyvät totuudet, kuten ”tuolta tulee auto”, ”pian on kahvitauko” ja niin edelleen).

Melen erittelyllä ei siis pystytä selittämään itsepetosta huolimatta siitä, että se on intuitiivisesti vakuuttava. Analyysin perusta ei vastaa todellisen maailman toimijoiden uskomuksen muodostamisen käytäntöjä, eikä sen vuoksi pysty selittämään arkielämän ilmiötä.

Lopuksi

Itsepetos on osa tavallisten toimijoiden arkielämää. Olisi perusteltua, etteivät sen selvittämiseksi luodut teoriat pohjautuisi oletuksille, jotka koskevat ideaalitoimijoita. Toistaiseksi ainoa kohtaamani selvitys itsepetoksesta, joka huomioi sen, etteivät tavalliset toimijat muodosta uskomuksiaan rationaalisesti, on Jeffrey Fossin analyysi. Foss päätyy lopputulokseen, jonka mukaan itsepetos ei edes ole filosofisesti mielekäs ongelma.

Ainoa kysymys, joka ilmiöstä herää on se, miksi ihmiset joskus uskovat selkeän irrationaalisesti.²⁴

Itsepetoksen selittämiseksi Melen teorian pohjalta tulisi selvittää, miten uskomukset tavallisesti vinoutuvat. Millaisissa tilanteissa tällainen vinoutuma johtaa uskomuksiin, joita kuitenkin pidetään oikeutettuina ja tosina, ja milloin taas kyseessä on niin selkeästi irrationaalinen uskomus, että jotakuta voidaan syyttää itsensäpetämisestä? Onkin kysyttävä, miten itsensäpetäjän vinouma eroaa tavallisen uskomuksenmuodostajan vinoumasta.

Lähtökohtana erittelylle tulisikin olla sellainen käsitys rationaalisesta uskomuksenmuodostamisesta, joka mahdollisimman läheisesti vastaa tavallisten ihmisten toimintaa. Vaikka Mele purkaa ansiokkaasti itsepetosilmiötä ympäröivää mysteerisyyttä, pyrkiessään yksinkertaisuuteen hän kadottaa tärkeitä ihmismielen nyansseja, joiden avulla uskomuksenmuodostamista voitaisiin ymmärtää paremmin. Tästä huolimatta hänen analyysinsä voi olla hyvänä pohjatyönä teorialle, joka huomioi tavallisten toimijoiden vajavuudet uskomusten muodostajina.

Viitteet

1. Mele 2001, 94-95.
2. Mele 1997a, 92; Mele 2001, 6.
3. Donald Davidson on kenties tunnetuin tämän näkemyksen kannattaja. Itsepetoksesta ks. Davidson 1985, 91-92.
4. Esimerkiksi Raphael Demos erottaa tiedostetut uskomukset sellaisista uskomuksista, jotka ovat jollakin tasolla tiedostettuja, mutta eivät huomioituja. Ks. Demos 1960, 594-595.
5. Paluch 1967, 275.
6. Empiirisiä kokeita yhtäaikaisen ristiriitaisen uskominen todistamiseksi ovat tehneet muun muassa Ruben Gur ja Harold Sackeim. Ks. Gur – Sackeim 1979, 147-169; Sackeim – Gur. 1985, 1365-1368. Kritiikkiä ovat esittäneet Mele 1987, 6; Mele 1997a, 96 sekä Gibbins – Douglas 1985.
7. Foss 1997, 102.
8. Esimerkiksi King-Farlow 1963, 135-136.
9. Mele 1997a, 95; Mele 2001, 50.
10. Mele 2001, 51.
11. Mele 2001, 26.
12. Mele 2001, 27.
13. Mele 2001, 27.
14. Ibid.

15. Mele 2001, 51.
16. Mele 1997a, 95; Mele 2001, 51-52.
17. Mele 2001, 36-37.
18. Mele 1997a, 98.
19. Mele 2001, 60-61.
20. Gergen 1997, 114. Ks. myös Gergen 1985, 238-239.
21. Esim. Bach 1997, 105; Barnes 1997, 117; Losonsky 1997, 121-122.
22. Esimerkiksi Audi 1997, 104; Bach 1997, 105. Ks. myös Barnes 1997, 117.
23. Esimerkiksi P.K. Feyerabendin mukaan tiede on standardeineen ja tuloksineen vain meidän luomaamme ja sen asema tiedon tuottajana on täysin mielivaltainen. Ks. esimerkiksi *Problems of Empiricism* (Cambridge UP, 1981), erityisesti luku 8: Consolations for the Specialist ja *Knowledge, Science and Relativism* (Cambridge UP, 1999), 186-187.
24. Ks. esimerkiksi Longino 1990 ja Haraway 1991.
25. Foss 1997, 112.

KIRJALLISUUS

- Robert Audi, Self-Deception vs. Self-Caused Deception: A Comment on Professor Mele. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997): 104.
- Kent Bach, An Analysis of Self-Deception. *Philosophy and Phenomenological Research* 41 (1981): 351-370.
- Kent Bach, Thinking and Believing in Self-Deception. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997): 105.
- Annette Barnes, *Seeing Through Self-Deception*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Donald Davidson, Deception and Division. Teoksessa Elster, Jon (toim.). *The Multiple Self*. Cambridge University Press, Cambridge 1987, 79-92.
- Raphael Demos, Lying to Oneself. *The Journal of Philosophy* 57 (1960): 588-595.
- Paul K Feyerabend, *Problems of Empiricism*. Cambridge University Press, Cambridge 1981.
- Paul K Feyerabend, *Knowledge, Science and Relativism*. Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Herbert Fingarette, *Self-Deception*. Routledge & Kegan Paul, London 1977.
- Jeffrey Foss, Rethinking Self-Deception. *American Philosophical Quarterly* 17 (1980): 237-243.
- Jeffrey Foss, How Many Beliefs Can Dance in the Head of the Self-Deceived? *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997): 111-112.
- Kenneth J Gergen, The Ethnopsychology of Self-Deception. Teoksessa Martin, Mike W. (toim.) *Self-Deception and Self-Understanding*. University Press of Kansas, Lawrence 1985, 228-243.
- Kenneth J Gergen, Detecting Deception. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997): 114-115.
- Keith Gibbins ja William Douglas, Voice Recognition and Self-Deception: A Reply to Sackeim and Gur. *Journal of Personality and Social Psychology* 48 (1985): 1369-1372.
- Ruben R. Gur ja Harold A. Sackeim, Self-Deception: A Concept in Search of a Phenomenon. *Journal of Personality and Social Psychology* 37 (1979): 147-169.
- Donna Haraway, *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*. Free Association Books, London 1991.
- John King-Farlow, Self-Deceivers and Sartrian Seducers. *Analysis* 3 (1963): 131-136.
- Helen E. Longino, *Science as Social Knowledge*. Princeton University Press, Princeton 1990.
- Michael Losonsky, Self-Deceivers' Intentions and Possessions. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997): 121-122.
- Alfred R. Mele, Real Self-Deception. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997a): 91-102.
- Alfred R. Mele, Understanding and Explaining Real Self-Deception. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997b): 127-136.
- Alfred R. Mele, *Self-Deception Unmasked*. Princeton University Press, Princeton 2001.
- Alfred R. Mele, Flavors of Self-Deception: Ontology and Epidemiology. *Behavioral and Brain Sciences* 20 (1997): 125-126.
- Harold A.Sackeim ja Ruben C. Gur, Voice Recognition and the Ontological Status of Self-Deception. *Journal of Personality and Social Psychology* 48 (1985): 1365-1368.